

Інна Ліпницька

Лицар людяности

(Творчість Модеста Левицького в ідейно-естетичних параметрах доби)

Модест Левицький

В Україні дедалі ширше розгортаються дослідження її літературно-художнього минулого. Та, на жаль, іще залишаються постаті і явища, не охоплені системною аналізою, не прокоментовані належним чином літературознавчою наукою. Зокрема, це стосується й постаті Модеста Левицького (1866-1932) – письменника, публіциста, активного учасника державотворчих процесів в Україні на початку ХХ ст., доробок якого мав на той період великий резонанс. По-різному оцінюючи художню вартість творів письменника, всі рецензенти відзначали щирий гуманізм автора як основний принцип його світобудови. Літературний і життєвий шлях М. Левицького був досить типовим для українського інтелігента і письменника межі століть.

Естетичне кредо Модеста Левицького формувалося під впливом його громадської і політичної діяльності та було суголосне ідеям національної інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. Основу його філософського світогляду становить своєрідна симбіоза релігійно-християнських, позитивістських та феноменологічних уявлень. Спираючись на християнську мораль, письменник утверджував неперехідні цінності, важливіші, ніж матеріальне багатство: любов, милосердя, толерантність, добро, самовдосконалення душі. Ці переконання підкріплюються вірою в людину, в її розум, знання, працю за покликанням («сродну працю» за Г. Сковородою). У світогляді М. Левицького гармонійно сполучилися глибокий демократизм і щирий гуманізм.

Для світорозуміння Левицького важливою була національна ідея, яку він розглядав як ідею суверенного буття українського народу, визначний чинник його ментальности, критерій моральних та політичних позицій людини. Тому національна ідея стала одним із основних критеріїв і в його громадсько-політичній діяльності, і у творчості. Свої уявлення про призначення мистецтва М. Левицький викристалізував у тісних творчих зв'язках із Б. Грінченком та С. Єфремовим.

Для Левицького природна чистота людської душі, доброта були першоосновою всесвіту, того своєрідного психічного мікрокосму, в якому

плине життя Української Нації. Християнська мораль – основа його світобачення. Така позиція письменника виявляється у творах на біблійні мотиви «Петрусів сон» та «Давня пригода». Оповідання «Петрусів сон» адресоване дітям і має виразне морально-дидактичне звучання: містить настанови любити ближнього свого та навколишній світ.

На початку ХХ ст. перед українською інтелігенцією постало питання визначення методів боротьби з національним і соціальним поневоленням народу. Своїм оповіданням «Давня пригода» Левицький включився в дискусію про шляхи, якими можна було б поліпшити долю українського люду, зробити його життя щасливим. Письменник, як і більшість української інтелігенції доби першої російської революції (Т. Бордуляк, Б. Грінченко, О. Маковей, С. Єфремов, Т. Осадчий та ін.), був прихильником еволюційного, поступального розвитку людства, а отже бачив майбутнє не в стихійних революційних виступах, а у «слові правди», яке «весь народ прийме і зрозуміє». Звідси і його утопічна віра, що «тоді той трухлявий лад сам собою впаде».

Оповідання «Давня пригода» (друга назва – «Сучасне в минулому») – це виступ проти тиранії царизму, проти кривавого розгулу реакції. Написаний на матеріялі з часів зародження християнства твір в алегоричній формі відтворив добу жорстокого придушення Російською імперією будь-якого інакodomства, погроми інтелігенції, передав моральну атмосферу «тюрми народів» з її розпустою і казнокрадством.

Великий вплив справила на письменника доповідь Б. Грінченка «Нова сім'я», виголошена на таємних зборах чернігівської «Громади», членом якої був і М. Левицький. У цій доповіді Б. Грінченко «розшифрував» мрії Т. Шевченка про «вольну, нову» сім'ю:

Позникали межі державні, позоставалися тільки межі країнам – вони однакові з етнографічними межами; нема війська, тільки братерський міжнародний суд; нема деспотів, рабів – тільки вільні люди, що вільно собі отаманя для порядку громадського вибирають; нема станів, тільки люди; нема робітників і нероб – усі працюють, скільки в кого сили вистачить; нема багатирів і вбогих – усі рівно користуються з багатства природного та з здобутків од своєї праці; жінка має однакові права з мужчиною; вільна думка, вільне слово, вільна широка освіта [...] нема ні темниць, ні шибениць – самі школи та зрідка лікарні... У цій великій уселюдській сім'ї і наша українська сім'я частиною – вільною, освіченою, щасливою.¹

Такі ж права людини та моделі політичних систем майбутнього пропагуються в оповіданні М. Левицького «Давня пригода», дія якого розгортається в Давньому Римі за часів зародження християнства. Герої твору – неофіти – збираються на свої таємні зібрання в умовах жорстоких переслідувань з боку римської влади. Автор ідеологізує твір, вкладаючи в уста ге-

1. Грінченко Б. Нова сім'я. Було, є, буде. – К., 1917 – С. 19.

роїв свою програму зміни політичного устрою в Росії. Так, неофіт Марк у своїй промові до новачків викладає основні положення християнства, які дуже нагадують програму Грінченка: «Признати за брата останнього раба або поденного робітника». «У нас усі рівні, всі однакові. Тим і сильна наша наука», – вторить йому старий пресвітер. Закликає він і до повалення цього ладу, «бо й він складається з тих самих багатців і держиться він лиш доти, доки люди діляться на патриців і плебеїв, панів і рабів, римських громадян і безправних поневолених народів. Чим держить у своїй власті Рим усі ті прерізні народи, як не насильством та кривдою? „Divide et impera” – роз’єднай і управляй... І держать таким чином у ярмі велику силу прерізних народів, від Аквітанії аж до Сирії, від Карфагену до Гіпербореїв».

Пізніше автор усвідомив помилковість своїх суджень про доцільність пасивного очікування на зміну влади, а відтак заперечив їх у творі «Хрест і півмісяць» (1907), герой якого все своє життя присвятив боротьбі з тиранією. Причина такої переміни у світогляді, на нашу думку, пов’язана з арештом автора під час погромів української інтелігенції.

Літературне життя України на межі ХІХ-ХХ століть характеризується поглибленням переходу від побутописання до виразного художнього психологізму. Літературна думка, продовжуючи традиції письменства старого покоління, водночас орієнтується на кращі мистецькі здобутки Європи. На жанровому рівні процес цей виявився, зокрема, у гострому зацікавленні формами малої прози, в тому числі новелью, як наймобільнішим і найчутливішим до вимог часу жанром. Творчість М. Левицького є оригінальною ілюстрацією до літературного розвитку на зламі століть.

Проза М. Левицького не була елітарною, як не була вона і вузько обмеженою, спрямованою виключно на селянство. Як і вся плеяда молодих письменників того періоду, прозаїк намагався донести новітні художні ідеї до найширших верств населення, і його спроби в цьому напрямку мали успіх.

М. Левицький поєднав у своїй творчості проблеми соціальні, психологічні та морально-етичні. Центральною в нього є тема «маленьких людей» (започаткована ще М. Гоголем), що із середини ХІХ ст. зажила широкої популярності у світовій літературі.

Творчість письменника можна поділити на два періоди. Джерелом написання оповідань і нарисів М. Левицького першого періоду (умовно до 1917 року) були його спостереження за суспільно-політичними процесами в Україні на рубежі ХІХ-ХХ ст. Він з боєм у серці розповідав про вражаючу соціальну несправедливість, злидні, голод, повеніряння по світах стражденної та упослідженої людини, не захищеної перед несподіваними ударами долі, аморальним законом, свавіллям чиновницько-бюрократичного апарату – підпори імперії зла, жорстокістю і байдужістю соціального оточення.

В основі кожного твору лежить якась достовірна подія з побуту чи родинного життя, недоступний сторонньому спостерігачеві трагізм буднів,

той глибокий розлад дійсності, який усебічно досліджувала проза початку ХХ ст. Критичний патос творчості Левицького полягає у створенні синтетичного образу зла. Цим злом у прозаїка є антилюдський «порядок» життя, який не дає вибратися людині з тенет злиднів, безталання, не дає можливості досягти омріяного. Його герої опиняються в атмосфері безвихідності, нерідко знаючи її причини, але не маючи сил із неї вирватися, бо вже звикли до такого життя. Колишній солдат («Пенсія») багато років потерпав від ран і лише перед смертю наважився попросити генерала, щоб той допоміг отримати пенсію за каліцтво на війні. Але призначені гроші йому до рук так і не потрапили – не дожив. Максим Скрипченко («Перша льгота») від народження не міг вилізти із злиднів, а коли нарешті одержав мірку поля, довелося йти в солдати. Письменник поставив у центр своїх творів людину, яка всі сили витрачає тільки на те, щоб продовжити існування, яка має єдину мету – покійно нести тягар долі.

Герої оповідань «Порожнім ходом», «Добре діло», «Тяжкий хрест» тощо прагнуть чогось досягти у своєму житті, забезпечити, як не собі, то бодай своїм рідним, більш-менш пристойні умови існування, але їхні надії також виявляються марними. Герой нерідко стає трагічною постаттю в комічному збігові випадковостей. Взагалі ж, мотив «розвіяних мрій», за визначенням М. Могилянського – розвіяних не так драматичним конфліктом життя, як неблаганною прозою буднів,² був досить популярним на початку ХХ ст. Найдосконаліше розроблений він в оповіданнях Н. Романович-Ткаченко (збірка «Життя людське»). Такими ж безталанними є і герої Д. Марковича, зокрема учитель Іван Іванович із оповідання «Сюрприз», подяка якому за виховання учнів надто запізнилася. За окремим життєвим випадком тут, подібно до творів М. Левицького, проступає сприймання життя як цілісності, синтезування конкретного в загальнолюдському.

Левицький покладав великі надії на духовну культуру народу. Певною мірою наслідуючи ідеї народницької літератури, він зробив крок уперед – зумів показати обмеженість патріархальних форм селянської громади, уникнути властивої народникам її ідеалізації. Новим в опрацюванні селянської теми було й те, що розгорталася вона не описово, з хронологічним викладом життя героя (подібно до традиційної народницько-етнографічної літератури), а висвітлювалася через відтинок життя, у якому письменник шукає заховані таємниці, непомітні для ока байдужого спостерігача.

Творчість М. Левицького тісно пов'язана з естетико-філософським поступом доби, тому в ній так яскраво виявилася тенденція синтезу різних стильових систем: народницькі тенденції поєднувались з елементами імпресіонізму, сентименталізму, натуралізму, навіть експресіонізму.

2. Могилянський М. Рецензія на збірку «Життя людське» Н. Романович-Ткаченко // ЛНВ. – 1918.

Осмилення письменником нових форм людського буття, боротьби за виживання в нових умовах вимагало освоєння нових прийомів художнього бачення й відтворення життя, глибоко психологічного дослідження дійсності. Не відмовляючись від традиційного сюжету, мистець шукав нових засобів розкриття внутрішнього світу людини, її душі, настроїв, тому почуття і думки героїв органічно входять в оповідні структури його творів.

Імпресіоністична манера імпонувала Левицькому найбільше. Зумовлювалось це почасти його товариськими й творчими стосунками з Коцюбинським, а почасти тим, що ввійшов у літературу в час «розквіту психологічної, імпресіоністичної новелі, під знаком якої, взагалі кажучи, формувалася проза першого десятиліття нашого віку».³

З метою глибокого проникнення у внутрішній світ персонажа письменник акцентує на критичних епізодах його життя. Ставлячи героя в незвичну або критичну ситуацію, автор простежує перебіг його переживань від піднесення до найбільшого напруження і спаду («Злочинниця», «Забув», «Тяжкий хрест» тощо). Спираючись на національну ліричну традицію, М. Левицький відтворює потік світосприйняття, що надає його прозі живописності. Такий прийом саморозкриття героя наявний в оповіданні «Злочинниця», в якому автор переорієнтовується на кут зору героїні. Піддаючи героїню глибшій психологічній аналізі, М. Левицький застосовує форми внутрішнього монологічного мовлення.

Отже, М. Левицький експериментував, моделюючи ситуації, в яких розкриваються найприхованіші, найпотаємніші думки і почуття героїв. Л. Пахаревський вважав, що за «силою експресії, так званим імпресіонізмом, найбільше визначається серед згаданих „Тяжкий хрест”». Скільки психології і незримой сили в цій розмові [батька і дочки – І. Л.].⁴ В цьому оповіданні, побудованому на діалозі маленької дівчинки та її батька, дитина стає кристалізатором несподіваних для дорослої людини – полковника, командувача каральним загоном, жорстокого і безкомпромісного у виконанні наказів – почуттів тяжкої провини та каяття перед забитими ним людьми. Уособленням провини є червоний хрест – царева нагорода за сумлінне виконання обов'язків. Герой тут бездіяльний, він цікавий авторові не своєю зовнішньою активністю, діями, вчинками, а душевною «„роботою”, „пасивною” здатністю сприймати, резонувати на будь-які зовнішні збудники, бути носієм, навіть колекціонером вражень».⁵ Герой перетворюється із суб'єкта дії на об'єкт різноманітніших зовнішніх впливів. Розмова з дитиною, якій челядь повідомила про криваву розправу над селянами (до якої причетний і батько), дитяча наївність і безпосередність у сприйнятті світу, недиференційоване розуміння

3. Шамрай А. Творчість Коцюбинського в літературному оточенні // Критика. – 1928. – № 4. – С. 61-62.

4. Пахаревський Л. Рецензія «М. Левицький. Оповідання» // Рада. – № 145.

5. Агеева В. Українська імпресіоністична проза – С. 28.

морального поняття «добрий» (якщо добрий, то до всіх, а не вибірково), перебіг дитячої думки від роздумів вголос про біль (від болю фізичного, коли з порізаного пальчика йде кров, до болю і ран Христових) та про кров (асоціації, пов'язані з кров'ю Христа на жертвовному баранчику як пам'ять про людську ненависть і жорстокість та з кров'ю людською на батьковому червоному хресті) зворушує заховане навіть від себе почуття провини офіцера-карателя. Щебетання дівчинки, дитяча наївність і безпосередність у ставленні до «дорослих» проблем, у їх розумінні, згадка про її дитячі страхи, болі та переживання і нарешті запитання – чому батьків хрест червоний, «може і на йому кров Христова?» – примушує полковника переосмислити за мить своє життя і визнати, що він є вбивцею, бо на його хресті «кров людська». Авторкові вдається відтворити психологізм видимої мови почуттів батька («Батько широкими, несамовитими очима дивився на дитину, а тіло його мимохіть тремтіло, і холод проймав, і волосся підіймалось на голові йому»), що завершується в пуанті драматичним його саморозкриттям.

«Одна із важливих особливостей імпресіонізму – специфіка використання кольору. Деталь, яка виступає найчастіше у якомусь кольоровому забарвленні, має безпосереднє відношення до цієї проблеми».⁶ У кращих творах М. Левицького спостерігається мінливість кольорів, особливо це стосується пейзажу, що влітається в тканину твору. Так, в оповіданні «Хрест і півмісяць» знайомство з героєм відбувається в той момент, коли він пливе на пароплаві й дивиться «в безмежний простір моря; воно було спокійне; легенькі хвилі, мов срібною лускою на риби, покрили весь той простір, скільки збагнеш. А за пароходом шуміла вода, що двома смугами світло-зеленої піни розходила в одну й другу сторону. Під ногами, ніби з-під землі, глухо гула машина пароходна». Пленерність малюнка тут цілком відповідає засадам імпресіонізму. Колір відбиває загальну мінливість настроїв і вражень героя, стаючи засобом передачі складних психічних процесів у свідомості й самосвідомості, які у вищезазваному оповіданні виступають постійними структурними складовими характеру. Разом з тим кольористика несе важливе ідейно-тематичне навантаження, наголошуючи на соціально значущих вчинках героїв.

Сюжет як ланцюг зовнішніх подій втрачає своє колишнє значення. Об'єднуючим началом часто стає настроєвість. Єдність настрою твору досягається через використання наскрізних живописних деталей, лейтмотивів, уважне відтворення нюансів того чи іншого переживання, відтінків і півтонів. Імпресіоністична новеля нерідко будується як розповідь (чи сповідь) я-оповідача, що також надає їй емоційної цілісності.

М. Левицький прагне відтворювати дійсність не як певну статичну даність, а як процес вічного руху і мінливості, що спричинює переосмислен-

6. Кузнецов Ю. Художня деталь як стильова ознака М. Коцюбинського // Індивідуальні стилі українських письменників ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 261.

ня системи просторово-часових координат художнього твору. Художній час ущільнюється і водночас подрібнюється («Пенсія», «Хрест і півмісяць»), а предметом мистецького зацікавлення стає не тільки і не стільки хронологічна зміна подій і явищ чи цілісний логічно впорядкований етап життя героя, скільки уривчасті моменти, відбиті в його свідомості.

«З поняттям символу, який зароджується в підтексті твору і є серцевиною краси його, пов'язували свою творчість представники багатьох художніх напрямів рубежу ХІХ-ХХ століть (власне, символісти, імпресіоністи, експресіоністи та ін.), але в Україні – насамперед неоромантики».⁷ Так, оповідання «Тяжка дорога» обрамляє символ осики. За народними віруваннями, це одне із зачатих дерев, бо на ньому повісився Юда. На початку новели згадується, що осика спричинила смерть персонажа, а в кінці твору в осиковій домовині він вирушить в останню путь. Таким же проклятим видається й життя селянина, що ніяк не може вибратися із замкненого кола злиденної буденщини, на яке життєві обставини прирікали людину праці, зводячи нанівець усі її пориви.

Звичайно, ми вказуємо лише на певний літературний «ангажемент» елементів імпресіонізму у стилі М. Левицького. Його творам бракує органічності в переживаннях героїв, адже будуються вони в основному не за логікою почуттів, як в імпресіоністичному творі, а за хронологією подій.

У ході детальнішого знайомства з творчістю Левицького відчувається співзвучність його поглядів філософії екзистенціалізму, оскільки в центрі екзистенціалізму – людина, «сил якої вистачає тільки на те, щоб існувати, і яка переслідує єдину мету – зовнішньо і внутрішньо справитись з тягарем долі».⁸ Хоча зауважимо, що екзистенційність письменника, особливо його песимістичні настрої ґрунтуються швидше на національній ментальності, характерній українському традиціоналізмові.

Проблема самотності є домінантою, що оприсутнює екзистенційні погляди автора. За визначенням Н. Хамітова, «самотність виражає буття людини самої-по-собі, яке наповнене стражданням у результаті відчуженням від себе та роду та пошуку само-тотожності, а тому є надзвичайно екзистенційно напруженим станом і ситуацією».⁹ Подібно до екзистенціалістів, М. Левицький упевнений, що відчуження людини від суспільства породжує у неї патологічний страх, що нерідко призводить до трагічних наслідків, а отже завдання мистецтва полягає у гуманізації відносин суспільства і окремої людини.

7 Наєнко М. Українське літературознавство: Школи, напрями, тенденції. – К.: ВІЦ «Академія», 1997. – С. 134.

8 Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд // Читанка з історії філософії: У 6 книгах. Кн. 6. Зарубіжна філософія. – К.: Довіра, 1993. – С. 534.

9. Хамітов Н. Самотність як феномен людського життя: Дис. Док. Філософ. Наук. – К., 1998. – С. 28.

Психічні процеси, пов'язані з почуттям страху, в українській літературі мають свою традицію досліджень. Ще М. Гоголь доводив, що страх виступає онтологічним елементом буття українського народу.¹⁰ Не минули цієї проблеми і письменники початку ХХ ст., хоча розв'язували вони її по-різному. Так, мистці нерідко показували ламання людської особистості через страх. Дегуманізаційні, спотворюючі процеси, викликані внутрішнім страхом перед фетишем кар'єри, відбуваються і з героями оповідання М. Левицького «Стаття 182».

Письменник доводив, що боязливість не є вродженою рисою характеру індивіда, що вона виникає в процесі соціального життя. Природні слабкості людини посилюються соціальними чинниками, що спричиняє так званий соціальний фаталізм. Гегель зазначав: «Взагалі я уявляю собі страх, коли уявляю собі якусь силу, яка стоїть вище від мене, яка заперечує мене в моїй значимості».¹¹

Страх «нижчого» перед «вищим» – ось та стіна, що відокремлює людей одне від одного, стверджує М. Левицький. «Афективний страх надзвичайно звужує психічну діяльність людини, і в першу чергу увагу».¹² Такий афективний страх перед чиновниками переживають соцький Головатий («Забув»), Васька Мазуришина («Злочинниця»), Магдалина Висоцька («Союзниця»).

Левицькому з великою художньою проникливістю вдалося показати, що соціальні перешкоди, які віддаляють людину від людини, деформують свідомість особистості, спотворюють її душу.

Філософія екзистенціалізму розглядає і проблему смерті. На думку Н. Лейтес, протиставлення «життя – смерть», «живе – мертво» набуває особливої актуальності в «періоди соціально-історичних криз та потрясінь».¹³ Цим пояснюється велике зацікавлення мистців образом смерті на початку ХХ ст.

Через смерть людини М. Левицький наголошує на проблемі відчуження і самотності особистості, її відносин з навколишнім світом. Подібно до В. Стефаніка, він чітко усвідомив трагічну істину: «смерть – діло самотнє» (Рей Бредбері). Його герої помирають самотніми, покинутими, сприймаючи реальний, суєтний світ в інших вимірах, бо й самі переходять в іншу площину існування.

Смерть для М. Левицького-гуманіста – це в більшості випадків трагедія. Особливо тоді, коли це стосується смерті дитини. Так, в оповіданні

10. Гоголь Н. Взгляд на составление Малороссии // Собр. соч. в 7 т. – М.: Художественная литература, 1966. – Т. 6.

11. Гегель. Философия религии: В 2 т. – М.: Мысль, 1975. – Т. 2. – С. 111.

12. Левитов Н. О психических состояниях человека. – М.: Просвещение, 1964. – С. 134.

13. Лейтес Н. Черты поэтики немецкой литературы нового времени: Учебное пособие по спецкурсу. – Пермь: ПГУ, 1984. – 80 с. – С. 40.

«По закону» чиновницька «завзятість» у дотриманні букви закону призводить до смерті маленької дівчинки. Цей трагічний фінал її життя став не лише символом російського шовіністичного законодавства. Дитина помирає, бо позбавлена материнської любови, тепла тих, хто мав би за неї піклуватись. Маленьку дівчинку-сироту підкидають одне одному православні, аж поки вона не потрапила до німців-колоністів, які виявляють дійсно батьківські почуття до дитини. Та «по закону» «казенна» православна дитина повинна виховуватись лише у православній сім'ї. Жорстокість дорослого світу вбила розквітаючий пуп'янок життя. Смерть дівчинки – неприродна, вона засвідчує аморальність суспільства, його «жорстоких нелюдських поглядів та звичаїв». Доти, поки смерть дитини не стане для держави трагедією, ця держава для гуманіста Левицького стоятиме на найнижчих щаблях розвитку.

У своїх оповіданнях письменник показує і трагізм батьків, які втрачають власних дітей. Автор з великою психологічною точністю зумів передати ту німу муку, котру терпить батько, спостерігаючи, як відходить у небуття його єдина дитина («Забув»), німу розпуку матері, яка щойно дізналась про смерть своєї одиначки («Ніобея»), бо ж такі почуття неможливо передати словами. М. Левицький, подібно до В. Стефаніка, «збагнув силу недосказаного слова та активної мовчанки, збагнув силу прихованого в мовчанці кипіння. Лявель називає її „внутрішньою мовчанкою” і гадає, що вона розкриває найглибше наше ество».¹⁴

Герої М. Левицького здебільшого спокійно чекають на свою останню хвилину. Бідакові, який голодує і мучиться, якого пригнічує і визискує закон, неважко розлучатись із життям, для нього смерть – це бажаний спочинок. Таким постає перед читачем «щасливий Нухим, бо не чув уже він ні болю, ні нужди, ні голоду, ні відчаю» («Порожнім ходом»). Щасливою, може вперше у своєму житті, почувалася і нарешті звільнена від земних пут стара Скрипчиха («Перша льгота»): «Мати лежала на лаві. Її спокійне нужденне обличчя здавалось найщасливішим у сій хаті: вона мала тепер небесну вільготу і була байдужа до людського горя, до земних законів і льгот». С. Єфремов, зокрема, зазначав, що трактування смерті як стану найвищого блаженства споріднює ці твори з філософією смерті в індуїзмі. «... Індуська філософія в рахункові проти керівників сліпої сили і жерців „невідомого бога” стоятиме одним з найтяжчих доказів найдужчого обвинувачення системи. Сама байдужість до життя – це такий факт обвинувачення проти „земних законів”, що страшнішого собі й уявити не можна. Ніякими вимогами „порядку” чи ще чогось там не можна виправдати такого ладу, що доводить живих істот до такого отупіння, що так калічить живу природу, так суперечить з потягом усього живого життя», – писав критик.¹⁵

14. Козій Д. Стефанікова людина в межових ситуаціях. – С. 52.

15. Єфремов С. Оборонець сіроми // Рада. – 1907. – № 174.

Розмірковуючи над проблемою життя і смерті, мистці кінця ХІХ – початку ХХ ст. не могли лишити поза увагою і таке досить поширене в той період явище, як суїцид. Причину його вони пояснювали розладом у системі «суспільство-особистість». Тогочасні письменники прагнули через буття окремої людини розкрити буття світу. Оскільки зовнішній світ – ворог людини, бо він не помічає її, то для неї існує два виходи: або якимось чином прилучитися до цього світу, або повністю звільнитися від нього, стати незалежною, аби реалізувати свою індивідуальну неповторність. Оскільки те і друге, на думку екзистенціалістів, втілити практично неможливо, то людині лишається піти з цього життя, щоб звільнитися від його кайданів.

Самогубство підноситься М. Левицьким як спокута героїв за свої гріхи і водночас – це вирок суспільству і державі, що ті гріхи спричинили. Васька Мазуришина («Злочинниця») та Олекса Купчак («Очі») стають жертвами не лише держави як інституту насильства, але й суспільства, що в умовах цієї держави втрачає здатність на співчуття, чуйність, жалість. Тобто такого суспільства, яке підмінило християнські норми добра і людяності антигуманними законами держави. Тому й суїцид трактується автором не як гріх особистості перед Богом, а як злочин суспільства і держави проти особистості, бо саме вони спонукали людину до такого кроку. Світ стає ворожим, тож Васька й залишає його («Злочинниця»). Процес приходу людини до думки про самогубство описує А. Камю: «Ми [...] ставимо питання про зв'язок самогубства з мисленням індивіда. Самогубство підготовляється у безмовності серця, подібно до Великого Діяння алхіміків [...] Розв'язка настає майже завжди неусвідомлено [...] Але було б варто виявити, чи не був байдужим у той день друг того, хто був у розпачі, – тоді винен саме він. Бо цієї крихти могло бути достатньо, щоб гіркота і нудьга, що скупчилися в серці самогубця, вирвалися назовні».¹⁶ Саме так пояснює основну причину трагедії Васьки і М. Левицький. Її самогубство не було осмисленим, чи заздалегідь продуманим. У дійсності то був спонтанний крок. Проте кинуті матір'ю слова – «краще смерть, ніж Сибір» – засіли у підсвідомості й чекали свого часу, щоб стати поштовхом до дії. Оточення, що її цькувало, мати, яка попрощалась з нею навіки, коли її відвозили на суд, залишили їй єдиний вихід. Такою була її відповідь ворожому світові, який ненавидів, насміхався, знущався над нею, світові, у якому вона стала чужою.

Самогубець Олекса Купчак («Очі») зробив свій крок у вічність, доведений до божевілля мілітарною машиною. Він порушив християнську заповідь про надання допомоги ближньому, і карою йому за цей гріх стало прокляття нещасного, який закликав Олексу своїм поглядом. У смерті молодого, гождого юнака винен не лише Купчак. Скланий погляд загиблого – це

16. Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд // Читанка з історії філософії: У 6 книгах. Кн. 6. Зарубіжна філософія. – К.: Довіра, 1993. – С. 141.

страшний погляд війни, яка призводить до величезних жертв – як фізичних, так і духовних. Війна є аморальною за своєю суттю, бо примушує людину порушувати основні християнські заповіді. Олекса спокутує свій гріх, держава ж своєї провини перед народом не визнає. Оголошення нової війни Олекса сприймає як продовження насилля над людиною, що спричинить нові численні жертви. Він відмовляється брати участь у тому абсурді, його смерть – це також відповідь жорстокому і байдужому світові, який спонукав його на страшний гріх, але сам не знає каяття.

Підсумок автора сумний: «маленька» людина з такими ж невеликими вимогами до життя не в силах здолати його опір. Усі мрії, надії, сподівання людини зазнають фіяско в цьому ворожому світі.

М. Левицький, подібно до більшості письменників початку ХХ ст., звичайно, дещо інтуїтивно втілював ідеї екзистенціалізму, які ще очікували на своє чітке філософське оформлення, та всі вони разом відтворювали в художній формі проблеми людського існування в усій їх трагічності, нагадуючи читачам про вічну недосконалість буття.

Життєва філософія М. Левицького полягала у сприйнятті життя як важкого випробування, а найвищої мудрости – як співчуття. Тому він мало філософствував на тему його глибини і таємничости, а зупинявся на прикладах людського безсилля з напіввибачливою усмішкою у почуванні, що лінія, яка закреслює арену життя для «маленької людини», є ніби вислідом двох протилежних сил – трагізму і гумору. Світ для нього смішний і сумний одночасно. Не помітивши його комізму, вважав письменник, неможливо зрозуміти його печалі, адже те і друге нероздільне. В цьому пляні дослідники порівнюють творчість М. Левицького з доробком О. Маковея, який «з'ясовує ту своєрідну прикмету реалістичного дискретного іроніста, який в одному і тім самим усміху кидає легко затроєну стрілу й добрячу вибачливість».¹⁷

М. Левицький лише вказував на зіткнення ледве примітних елементів життєвої трагікомедії, а рефлексії залишав своїм читачам. Трагічне начало у письменника зумовлене рабським становищем його країни, народу, перипетіями історії.

Однією з основних рис творчости М. Левицького є гуманізм, який ґрунтується на традиціях, закладених іще Т. Шевченком та І. Франком. Духовна любов виступає однією з головних цінностей людського життя.

Інша провідна риса творчої манери прозаїка – тонкий психологізм. Передусім його цікавлять найпотаємніші порухи душі героїв, йому притаманне уміння побачити те, що не лежить на «поверхні» людського характеру. Письменник акцентує увагу на тих моментах, коли в серцях героїв прокидаються високі людські почуття, здатність співпереживати. Психологія морального вчинку є однією з основних тем прози М. Левицького.

17. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів, 1936. – С. 224.

Після поразки українських національно-визвольних змагань письменник емігрує до Чехії. З 1918 року починається другий період у його творчості. Він і надалі стоїть на своїх мистецьких засадах, проте із зміною політичної ситуації інакшою стала проблематика оповідань і нарисів. Письменник звертається до мемуарної прози (ідеться про цикли оповідань «Казенні діти», «Шкільні товариші», «Також емігранти»).

Так, в оповіданні «Шкільні товариші» М. Левицький подає збірний портрет українських інтелігентів, що «в початку біжучого століття брали активну участь, як дозрілі громадяни, в революціях 1905 і 1917 рр.». Твір прикметний тим, що автор відображає в ньому досить великий відтинок часу, щоб яскраво показати ті чинники, що сформували його як людину і громадянина. Левицький розповідає про свої роки навчання в Кам'янецькій гімназії, у Київському університеті, про початок своєї лікарської практики, згадує колишніх однокласників. Особливістю твору є й те, що події подаються з погляду вже сформованого мистця, політичного діяча.

В основу циклу «Казенні діти» лягли спогади про київський період (1904-1907), коли автор працював директором Київської фельдшерської школи та за сумісництвом – завідувачем Лук'янівського притулку для дітей, залишених батьками. М. Левицький зробив помітний внесок у розвиток жанру педагогічно-художніх нарисів. Усі твори циклу об'єднані спільною проблематикою, образом оповідача, проте кожен з них має свої особливості в жанрово-композиційній організації, відрізняються прийомами характеротворення, являє собою не лише художню зарисовку конкретного моменту з життя дитини-сироти, а й вислід подальшої долі героя. Подібно до І. Франка, Б. Грінченка, С. Ковалівка, С. Черкасенка, С. Васильченка, письменник наголошував на тому, що період дитинства, дитячі враження стають визначальними для подальшого життя людини.

У творах про дітей М. Левицький виявив глибоке розуміння їх психології, підкреслив непідробну щирість дитини, її первісну доброту і чуйність. Правдиво відображаючи страшні за своєю суттю проблеми дітей-сиріт, сувору дійсність, автор оповідань усе ж таки стоїть на оптимістичних позиціях. Він переконаний, що в житті домінують не егоїзм і жорстокість, а людинолюбство, доброта й милосердя. Так, наприклад, в оповіданні «Sancta simplicitas» («Свята простота») автор показує дитячу наївність і непідробну любов до тих, хто піклувався про сиріт. У притулок потрапляли діти різного віку. Нерідко першою школою для них ставала вулиця, а отже «треба було великого такту, а ще більше – серця, щоби дати з ними раду в тому сумному калейдоскопі, що раз у раз мінявся». Найтяжче «покарання», яке запровадив новий директор притулку, полягало в позбавленні руху («„злочинця” вкладали у ліжко на годину або дві»), що «є вже для дитини майже фізична кара». Тож, коли діти дізналися, що їх «люба надзирателька» не приходить до них, бо перебуває в ліжку, то вислали делегацію до директора, щоб випросити пробачення за її прови-

ну. Однак потім з'ясувалося, що вихователька стала мамою і через те на певний час їх залишила. Левицький з величезною любов'ю і делікатністю, тонко і влучно зумів передати кожний порух дитячої душі, її ніжність, чуйність, інколи мужність і стійкість. Письменника вражає те, що дитина дарує свою любов і доброту абсолютно безкорисно, не висуваючи зі свого боку якихось особливих вимог. Його приваблюють переважно неповторні, нетипові особистості, що спонукає читачів до невеселих роздумів про те, яких потенційно талановитих, волелюбних, чесних людей втратить суспільство в майбутньому, якщо життєві злидні залишать на цих дітях тавро ненависти й жорстокости.

Твори цієї групи характеризує авторський суб'єктивізм. Вони рясніють відступами, коментарями, які надають нарисам особливого настрою та звучання. Кожен із цих творів сповнений авторських почуттів і переживань.

Перебуваючи в еміграції, М. Левицький, подібно до більшості письменників, яким довелося залишити рідну землю через участь у національно-визвольних змаганнях 1917-1920 рр., звертається у своїй творчості до того історичного періоду. Героїчні поривання українського народу, трагедія поразки його війська і втрати Українською Державою омріяної незалежності відображені на сторінках циклів «Gloria victis» (1925) та «Червоний жаж» (1927).

Цикл «Gloria victis» («Слава переможеним») складають документальні нариси. У підзаголовку автор зазначив: «З недавньої минувшини». Твори цього циклу присвячені славній і водночас трагічній боротьбі Січових Стрільців за незалежність своєї батьківщини в 1918-1919 рр. До жанру нарису ці оповідання наближує очевидна достовірність описуваних фактів. Хоча, як відомо, сам М. Левицький на цей час виконував дипломатичну місію від імени Центральної Ради у Греції і бути безпосереднім учасником чи очевидцем тих подій не міг. Авторіві не довелося шукати сюжет, видумувати характери. Він наділяє героїв своїх творів рисами осіб, з якими зустрівся вже в еміграції. Про це письменник говорить наприкінці кожного нарису, як-от: «Тодось [герой «Жмеринських залізничників» – І. Л.] тепер студіює хемію в одному з закордонних університетів. Качура, голова Жмеринського залізничного комітету, працює на центральній телеграфній станції одного з великих міст за кордоном». Щодо героя нарису «Психологічний момент» зазначено: «Цей сотник студіює тепер інженерні науки в одній з вищих шкіл за кордоном». І все ж ці персонажі не списані з конкретних осіб, а є синтезом тривалих спостережень прозаїка.

Події розгортаються в тих місцевостях, які були добре знайомі колишньому залізничному лікареві М. Левицькому (Пост-Волинський, Боярка, Мотовилівка, Фастів, Біла Церква, Жмеринка, Козятин, Коростень тощо – станції, які належали до Південно-західної залізниці і де свого часу служив

М. Левицький). Говорячи про своєрідність творчої манери письменника в цьому циклі, насамперед треба відзначити поєднання документального характеру розповіді з авторською невідстороненістю від описуваних подій. Утім, документалізм оповідань не применшує їх художнього значення, а натомість дозволяє авторові виступити в подвійній ролі: він є об'єктивним оповідачем, який чудово знає людей, побут, характери, звичаї, і водночас – діючою особою, яка бере безпосередню участь у події. Зміст оповідань нерідко вичерпується одним-двома епізодами, в яких цілковито розкриваються основні морально-психологічні якості персонажів.

Інша збірка, що вийшла в еміграції – «Червоний жаж», також була присвячена подіям періоду національно-визвольних змагань. У творах цієї збірки, зокрема в оповіданні «Людина-звір», письменник чи не востаннє публічно застерігає людство перед застосуванням насильства над людиною – Божим створінням, і нагадує про моральну відповідальність за те. Автор засуджує будь-яку диктатуру, бо вона нищить у людині людську подобу. У передмові до перекладу роману Ж. Леметра «Царі» диктатуру пролетаріату він провісницьки назвав «гігантським експериментом».

Саме у поєднанні публіцистичної пристрасності та ліричної проникливості полягає особливість малої прози М. Левицького.

Д. Дорошенко у своїх спогадах про М. Левицького розкрив «секрет його впливу на людей» та «причини його літературної творчості»: «Те, що він писав, йшло з глибини його серця, було овіяно живим, глибоким почуттям і досягало великого ефекту власне тому, що було зогріте любов'ю, без якої навіть найбільший талант не може нас зворушити і без якого всяка „віра“, себто ідея, є мертвою».

Воістину весь свій талант, як, власне, і все життя, Модест Левицький цілком присвятив обороні людської гідності. Обравши для себе роллю лицаря людяности, сумлінности та сердечности, він ніколи не поступився своїм переконанням у тому, що збереження людського в собі є найвищим призначенням кожної людини. □

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
Науковий та Літературний
місячник

Олександр
ХОРУЖЕНКО:
Європа, яку ми...

**З літопису
визвольної
боротьби ОУН і УПА**

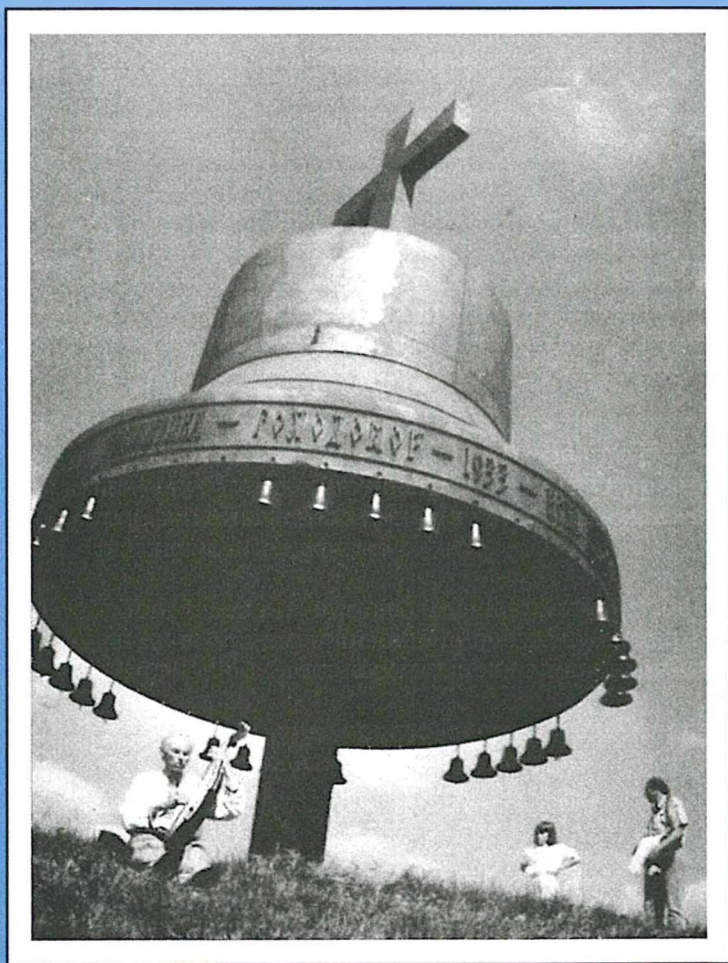
Юрій ВЕЛИЧКО:
**Діалектика
театральної
синтези**

Григорій ДЕМ'ЯН:
**Повстанські пісні
ополян**

Наталія ТИХОЛОЗ:
**Політична сатира
Івана Франка**

Рита КІНДЛЕР:
**Українська
література в
чеських
перекладах**

Володимир РОЖКО:
**Решнівка – малий
Почаїв**

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий та літературний
місячник
*Видає Українська
Інформаційна Служба*
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Scholarly & Literary
Journal
*Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.*
ISSN: 0042-9422

Видається з 1948 року
Реєстраційне свідоцтво – серія KB № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна
Літературний редактор – Оксана Стасюк
Коректор – Аліса Кропивка

Редакційна колегія:

Іван Білас, Андрій Гайдамаха, Степан Галамай,
Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян,
Віталій Дончик, Святослав Караванський,
Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Любомир Наконечний,
Василь Олеськів, Володимир Погребенник,
Анатолій Погрібний, Тарас Салига,
Володимир Сергійчук, Генадій Сіренко,
Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація:

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6266
Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6737

E-mail: vshliakh@mwfree.net (Лондон);
wsh@yaroslava.kiev.ua (Київ)

На обкладинці:

Пам'ятник жертвам Голодомору в Лубнах,
Полтавської обл. біля Мгарського монастиря.

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів,
не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії.
Редакція застерігає собі право скорочувати матеріали і виправляти мову.
За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.
Надіслані матеріали редакція не рецензує і не повертає.
Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.
Передрук матеріалів дозволяється лише з посиланням на «Визвольний Шлях».

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник

Історичний Календар	2
Сучасні проблеми	
<i>Олександр Хоруженко.</i> Європа, яку ми...	3
<i>Олексій Скаленко.</i> Глобально-інформаційний вимір соціально-економічної безпеки	15
Архіви	
З літопису визвольної боротьби ОУН і УПА * * *	21
Протокол голоду на СУЗ в роках 1946-47	21
«М-15». Пропагандивний звіт за м. квітень 1949 р.	23
Ювілеї	
<i>Сергій Квіт.</i> Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина VIII)	27
Правознавство	
<i>Валерій Ластовський.</i> Відображення концепції правової держави в Конституції УНР (1918)	55
Культура	
<i>Юрій Величко.</i> Діалектика театральної синтези: від вистави-ілюстрації до вистави-концепції	58
Фолклористика	
<i>Григорій Дем'ян.</i> Повстанські пісні ополян	67
Літературознавство. Критика	
<i>Микола Козак.</i> Під козацьким небом (стривожені рядки поета)	82
<i>Наталія Тихолоз.</i> Політична сатира Івана Франка крізь жанрову призму казки	86
<i>Інна Ліпницька.</i> Лицар людяности (Творчість Модеста Левицького в ідейно-естетичних параметрах доби)	100
<i>Микола Шатилов.</i> Українка без українських предків * * *	114
<i>Рита Кіндлер.</i> Українська література в чеських перекладах: друковані видання та Інтернет	114
Релігієзнавство	
<i>Володимир Рожко.</i> Решнівка – малий Почаїв історичної Волині	117
Огляди. Рецензії	
<i>Роман Кухар.</i> Очевидець про злочинну советську дійсність. Старосольський І. Крутими дорогами. Спомини (Вересень 1939 – січень 1987 рр.) – Львів: вид-во М. Коць, 2000. – 212 с.	125
Про наболіле	
<i>Ігор Кічак.</i> Націонал-большевизм без маски	127
Про авторів	128